

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

ГНАТЮК МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 327.7:061.1ЄС

**ПОЛІТИЧНА СУБ'ЄКТНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
(ІНСТИТУЦІЙНО-НОРМАТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛІСАБОНСЬКОЇ
МОДЕЛІ)**

Спеціальність 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та
глобального розвитку

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

Чернівці – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі політології Національного університету «Києво-Могилянська академія» Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант – доктор політичних наук, професор

ЯКУШИК Валентин Михайлович,

Національний університет «Києво-Могилянська академія», професор кафедри політології

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, професор

БРУСИЛОВСЬКА Ольга Іллівна,

Інститут соціальних наук Одеського національного університету імені І.І.Мечникова, професор кафедри міжнародних відносин;

доктор політичних наук, професор

ЗЕЛЕНЬКО Галина Іванівна,

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, провідний науковий співробітник відділу теоретичних та прикладних проблем політології;

доктор політичних наук, професор

ФЕДУНЯК Сергій Георгійович,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, професор кафедри міжнародних відносин

Захист відбудеться “27” лютого 2016 р. о 10.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 76.051.03 у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича за адресою: 58012, м. Чернівці, вул. Кафедральна, 2, корп. 14, ауд. 18.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича за адресою: 58012, м. Чернівці, вул. Лесі Українки, 23.

Автореферат розісланий “26” січня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат політичних наук

П.М. Катеринчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційної роботи пов'язана з фундаментальними політичними процесами, що викликають появу нових акторів міжнародних відносин, природа, механізми та сфери діяльності яких виходить за рамки традиційних державних характеристик. Одним із таких акторів є Європейський Союз¹. Спроможність ЄС бути учасником політичної взаємодії та унікальна динаміка його зовнішніх зв'язків зумовлюють потребу у з'ясуванні феномену його політичної суб'єктності, концептуалізація якої належить до основних проблемних тем як аналізу політики, так і політичної теорії загалом.

Суттєвим стримувальним чинником концептуального узагальнення сучасних форм політичної взаємодії, зокрема тих, що стосуються політичної участі ЄС, є домінування тенденції до розгляду їх у межах традиційної дихотомії «держава – міжнародна організація», що призводить до концептуальних натяжок і навіть теоретичних суперечностей. Унаслідок цього концептуалізація ЄС як міжнародної організації чи сукупності міжнародних структур, наприклад митного союзу чи політичного союзу, що реалізує інтереси своїх держав-членів, не може продемонструвати логіку включення ЄС як єдиного актора до сучасної світової політичної системи та наблизити нас до розуміння процесів, що постають у результаті європейської інтеграції.

З огляду на те, що логіка наднаціональної та міждержавної альтернативи ЄС не спроможна охопити складність політичної організації ЄС, виникає необхідність звернення до інших ракурсів політичного аналізу, пов'язаних, зокрема, з досягненнями плюралістичного підходу, в рамках якого відбувається досить успішне переосмислення природи політичної взаємодії на сучасному етапі. Вихідним пунктом для теоретичного узагальнення політичної природи ЄС може слугувати концепт політичної суб'єктності, який, на відміну від спроб класифікації в рамках державоцентричного підходу, дає змогу врахувати його інтеграційну складову, проявом якої є наявність лише окремих характеристик традиційних акторів міжнародних відносин.

Дослідження політичної суб'єктності ЄС особливо актуальне в контексті змін, запроваджених Лісабонською угодою. В результаті «об'єднання» Європейської Спільноти й Європейського Союзу та усунення структури опор, постав цілісний політичний актор, що дозволяє подолати концептуальні непорозуміння та сформуванню цілісну модель його політичної діяльності.

Ступінь розробленості проблеми. Формування наукового підходу на основі застосування концепту політичної суб'єктності розпочалось у роботах критиків державоцентричної парадигми К. Косгроув та К. Твітчетта в контексті біхевіористського зрушення в дослідженні міжнародних відносин та нового осмислення розвитку міжнародної системи в умовах, які Р. Кеохейн та Дж. Най визначили як комплексну взаємозалежність, що ставить під сумнів ключові тези реалізму про первинність та унітарність держави як актора міжнародних відносин,

---

¹ Назва «Європейський Союз» була запроваджена лише в Маастрихтській угоді 1992 р. і до цього часу офіційно не вживалась. До набуття чинності Лісабонської угоди в 2009 р. ЄС в рамках структури опор функціонував разом із Європейською Спільнотою. Заради узгодженості й уникнення плутанини з використанням різних назв термін «Європейський Союз» вживається для загального позначення всієї сукупності спільнот, які історично йому передували, зокрема: стосовно Європейської спільноти з вугілля та сталі, Європейської економічної спільноти (у 1993 р. назву «Європейська економічна спільнота» було змінено на «Європейська Спільнота»), Євратому, окрім випадків, коли безпосередньо розглядається їхня діяльність.

пріоритет сили в її військовому вимірі та традиційну ієрархію національних інтересів держави у міжнародних відносинах. Після перших спроб застосування концепту міжнародної суб'єктності щодо політичної діяльності Європейської економічної спільноти та Організації Об'єднаних Націй його теоретичні основи були розвинені в працях таких дослідників, як Д. Аллен, Ш. Брезертон, Р. Вітман, Дж. Воглер, Р. Гінсберг, Дж. Джюпіл, М. Йопп, Дж. Капоразо, Х. Кранцлер, Дж. Марч, І. Меннерс, Дж. Олсен, М. Сміт, К. Хілл, Х. Шнайдер, Г. Шьостедт, П. Шльоттер та ін.

Проте, незважаючи на поширеність концепту міжнародної суб'єктності у світовій політології, його систематичне використання для дослідження політичної взаємодії недержавних акторів міжнародних відносин у пострадянських політологічних традиціях тільки починається. Фактично в роботах українських вчених залишається нерозробленим питання концептуалізації міжнародної діяльності ЄС, а нечисленні спроби є здебільшого несистемними. Відповідно до найпоширенішої постановки проблеми, політична поведінка ЄС порівнюється із зовнішньою політикою держав, що пов'язано із традицією використання системного підходу на засадах реалістської та геополітичної інтерпретацій.

Фактична відсутність концепції політичної суб'єктності на карті сучасних політологічних досліджень блокує розвиток реалістичного пояснення міжнародних процесів, складовою яких є зовнішня політика України, та вироблення більш адекватних підходів до їх вивчення. Істотно уповільнює цей процес і те, що досі проблема політичної суб'єктності ЄС ще не була самостійною темою дослідження, попри те, що міжнародна активність ЄС є одним із ключових аспектів європейської інтеграції, а політичні процеси за його участю суттєво впливають на інших політичних гравців як регіональної, так і світової політичної системи.

Заповнити прогалину, що виникла в дослідженні політичної суб'єктності ЄС, можна на підставах використання напрацювань різних напрямків європейських студій та теорій міжнародних відносин, а також переосмислення їхніх досягнень.

По-перше, йдеться про традицію осмислення природи міжнародної взаємодії та концептуалізацію акторів міжнародних відносин в сучасній політичній думці в рамках реалістської (Х. Булл, Д. Гріко, Г. Моргентау, К. Уолтц), ліберальної (М. Дойл, Г. Кларк, Р. Кеохейн, Б. Рассетт, О. Юнг) та конструктивістської парадигм (А. Вендт, Дж. Марч, Дж. Раггі). Услід за трактуванням держави як ключового актора міжнародних відносин та фактичним отождоленням критеріїв суб'єктності із властивостями держави, новим аспектом сучасного розроблення проблематики суб'єктності стає аналіз процесів трансформації сучасної світової політичної системи та визрівання нових уявлень про сутність сили. Істотний прорив у вивченні цих питань відбувся після появи робіт, в яких політичний процес досліджується в контексті недержавних акторів, зокрема міжнародних інституцій, що змінюють конвенційне розуміння міжнародної політики (Р. Аксельрод, А. Богатуров, В. Бруз, А. Воскресенський, А. Гаенклевер, Н. Косолапов, Ф. Кратохвілл, Г. Курдюков, Ч. Ліпсон, М. Лебедева, П. Маєр, Л. Мартін, С. Мендловіц, Дж. Най, Д. Олсен, В. Паул, Дж. Розенау, В. Рітгенберг, Л. Сон, М. Хрустальов, В. Хонін, П. Циганков та ін.).

По-друге, взято до уваги масштабні дослідження інтеграційних процесів в Європі, які постали в рамках політології міжнародних відносин, теорій регіональної інтеграції та порівняльної політології. Біля витоків теоретичного узагальнення європейських інтеграційних процесів стояли К. Дойч, Д. Мітрані, Е. Россі, А. Спінеллі;

безпосередній вплив на формування пояснювальних моделей політичної природи ЄС як результату інтеграції мали праці К. Бланка, С. Гоффмана, Л. Ліндберга, Г. Маркса, Дж. Матларі, А. Мілворда, Е. Моравчика, П. Пірсона, У. Сендолца, Е. Хааса, С. Хікса, С. Шайнгольда, Ф. Шмітера.

Українська перспектива аналізу європейської інтеграції представлена у працях таких вчених, як М. Білоусов, О. Брусилівська, І. Бураковський, І. Бурнашов, С. Василенко, С. Веселовський, О. Власюк, Л. Гайдуков, А. Гальчинський, О. Гарань, В. Геєць, С. Годун, С. Головка, В. Горбулін, І. Грицяк, Р. Давидов, В. Денісов, Г. Зеленько, О. Зернецька, О. Копиленко, В. Копійка, В. Кравченко, В. Крисаченко, А. Круглашов, В. Крушинський, В. Куйбіда, О. Литвиненко, Е. Лібанова, О. Малиновська, В. Манжола, М. Микієвич, Т. Мотренко, В. Мунтіян, В. Муравйов, Г. Немиря, В. Опришко, А. Омельченко, О. Павлюк, Ю. Пахомов, Р. Петров, Г. Перепелиця, С. Пирожков, В. Посельський, Ю. Седляр, А. Суботін, Є. Тихомирова, С. Федуняк, А. Філіпенко, О. Чалий, В. Шамрай, Т. Шинкаренко, Л. Шкляр, Г. Яворська, Н. Яковенко та ін. Автори аналізують тенденції європейської інтеграції, механізми функціонування ЄС, вплив інтеграційних процесів на політику європейського регіону. Особливої уваги в цих роботах заслуговують дослідження процесів розширення ЄС та взаємин із державами, що з ним межують, зокрема з Україною.

По-третє, самостійними напрямками концептуалізації природи міжнародної діяльності ЄС стали: аналіз розвитку його політичної системи, представлений у працях таких дослідників, як Д. Ален, М. Андреїс, Т. Аткинсон, Б. Баді, Ф. Бенуа-Ромер, С. Вандевеєр, В. Весселс, В. Волес, Г. Волес, С. Гоффман, М. Йопп, Дж. Капоразо, Дж. Кармана, Б. Колер-Кох, Л. Ліндберг, Ф. Петітвіль, Д. Пучала, Д. Сімон, С. Хікс, Дж. Чекел, Ф. Шарпф, П. Шльоттер та ін., а також з'ясування характеристик його сили в міжнародній системі на підставі таких концептів, як «економічна сила» – Е. Антола, Дж. Маккормік, Ф. Алтін фон Гесау; «етична сила» – Л. Аггестам; «інтегративна сила» – Й. Коопс; «м'яка імперська сила» – А. Сепос, Б. Хеттне; «м'яка сила» – Дж. Най; «нормативна сила» – Т. Дієз, І. Меннерс, С. Шейперс, Д. Сікуреллі; «полюс» – Р. Вітман, Дж. МакКормік; «потенційна військова сила» – Г. Булл, Г. Ларсен, А. Тречер; «розумна сила» – Р. Армітідж, Дж. Най; «структурна сила» – С. Кьокеле; «трансформаційна сила» – М. Леонард, Х. Граббе; «цивільна сила» – Ф. Дюшен, К. Ніколаїдіс, Р. Хаузе, М. Тело; «цивільна сила плюс» – Й. Гайне, Т. Ріссе, У. Шмальц.

По-четверте, використовується нове покоління досліджень розвитку зовнішніх зносин ЄС та їхніх окремих напрямків. Загальний аналіз зовнішньополітичного виміру європейської інтеграції здійснено у працях таких дослідників, як Р. Вітман, С. Вольф, А. Гембл, Р. Домінгес, Н. Казаріні, С. Кьокеле, Р. Кіссакк, В. Лаатікейнен, Д. Лейн, С. Лукареллі, Дж. Макнайтан, Г. Матларі, К. Мусу, П. Роса, К. Сміт, М. Сміт, С. Стеттер, А. Тодж, Н. Тоссі, К. Хілл, Р. Юнгс та ін. Варто відзначити дослідження, що розглядають вироблення зовнішньої політики ЄС: Д. Аллен, М. Сміт, Ш. Брезертон, Р. Вітман, Дж. Воглер, Р. Гінсберг, Г. Сміт, Б. Вайт, Г. Сьорсен та ін., а також природу його міжнародної поведінки: П. Елсуwege, К. Кьолер, Г. Боно, М. Мартін, Й. Бейр, Б. Крамер, Р. Вітман, К. Йоргенсен, Ф. Крід та ін.

Крім того, дослідження передбачало узагальнення широкого масиву емпіричного матеріалу, яке здійснено крізь призму запропонованих автором критеріїв аналізу

міжнародної суб'єктності ЄС. Основу роботи становлять джерела, які умовно можна поділити на кілька груп:

– документи Європейського Союзу та Спільнот, що історично йому передували: установчі угоди, законодавство Європейського Союзу, рішення Суду ЄС, висновки та заяви Європейської Ради та Ради ЄС, повідомлення Європейської Комісії, резолюції Європейського Парламенту, що дозволяє оцінити становлення і характер міжнародної діяльності ЄС;

– заяви і виступи офіційних осіб ЄС: Високого представника ЄС, голови Європейської Ради, голови Європейського Парламенту, голови і комісарів Європейської Комісії – документи, що розкривають зміст ідей і напрям дискурсу щодо міжнародної ролі ЄС;

– документи окремих держав-членів ЄС, зокрема Німеччини, Франції, Великої Британії, та виступи офіційних осіб, що допомагає виявити їхнє ставлення до міжнародної суб'єктності ЄС та його ролі у формуванні й реалізації національних зовнішніх політик;

– окрему групу документів становить міжнародно-правова фіксація діяльності ЄС у міжнародних відносинах, зокрема його участі в роботі міжнародних інституцій, що дає змогу оцінити його прийнятність як міжнародного актора в сучасній світовій політичній системі.

Крім того, в роботі використано дані Євростату Європейської Комісії, аналітичні доповіді та матеріали експертних центрів, матеріали періодичної преси.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в рамках науково-дослідницьких тем «Трансформаційні процеси в сучасних політичних системах» (державний реєстраційний номер О112U006428) та «Сучасні методології та методи політичних досліджень» (державний реєстраційний номер О112U007425) кафедри політології Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Метою дисертаційної роботи є з'ясування характеристик ЄС як актора міжнародних відносин у контексті змін, запроваджених Лісабонською угодою.

Визначення головної мети дослідження зумовило необхідність виконання низки дослідницьких завдань теоретичного і прикладного характеру:

- з'ясування теоретичних передумов розгляду ЄС як актора міжнародних відносин;
- реконструкція теоретичного розвитку концепту політичної суб'єктності, виявлення його витоків та актуалізації в умовах сучасного розвитку світової політичної системи;
- створення аналітично-методологічної моделі дослідження суб'єктності ЄС в сучасній світовій політичній системі з урахуванням змінних внутрішнього і системного рівнів;
- реконструкція теоретичного осмислення ідей європейської інтеграції з метою виявлення особливостей міжнародної діяльності ЄС як інтеграційного утворення;
- з'ясування здатності ЄС реалізовувати зовнішню політику в традиційних для держав напрямках у контексті його становлення та взаємозв'язку наднаціональних і міжурядових складових;

- аналіз внутрішньої спроможності політичної суб'єктності оновленого ЄС та виявлення тенденцій його подальшого розвитку;
- з'ясування сутнісних характеристик міжнародної поведінки ЄС як окремого політичного актора в сучасній державоцентричній системі, а також його прийнятності та визнання.

Об'єктом дослідження є Європейський Союз як актор світового політичного процесу.

Предметом дослідження виступає лісабонська модель політичної суб'єктності Європейського Союзу.

Хронологічні рамки дослідження визначаються комплексом чинників, що впливають на розгляд міжнародно-політичної суб'єктності ЄС. Верхня хронологічна межа роботи зумовлена необхідністю узагальнення ключових наслідків імплементації Лісабонської угоди та збігається з останнім розширенням ЄС у 2013 р. На визначення нижньої межі дослідження впливає потреба в розгляді становлення міжнародної діяльності ЄС в історичному контексті з часу започаткування перших європейських спільнот в 1950-х рр. Крім того, характер роботи вимагає звернення до теоретичних розробок ідей європейської єдності.

Методи дослідження. Концептуальний аналіз політичної суб'єктності ЄС здійснено з використанням методологічних дискурсів основних теорій міжнародних відносин: реалізму, лібералізму та конструктивізму в сукупності їх сучасних модифікацій. Методологічну базу дослідження становлять історико-компаративний метод та системно-структурний підхід. Історико-компаративний метод слугує основою для аналізу теоретичних витоків та еволюції концептуалізації ЄС як інтеграційної інновації в рамках теорій і підходів регіональної інтеграції й порівняльної політології та застосовується для виявлення різних траєкторій розвитку його політичної суб'єктності в конкретно-історичному контексті. Системно-структурний підхід дав змогу розглянути політичну поведінку ЄС у контексті впливу зовнішнього і внутрішнього середовища. Потреба з'ясування властивостей міжнародного актора зумовлює звернення до аналітичних підходів, що намагаються поєднати його внутрішні характеристики та вимоги світової політичної системи. З метою урахування різних змінних у дослідженні обрано теоретичний інструментарій соціального конструктивізму, який розглядає акторів і структури як таких, що перебувають у процесі обопільного конструювання та мають рівний онтологічний статус. Такий підхід дозволяє подолати розрив, що виникає при концептуалізації політичної суб'єктності суто на підставі звернення до одного із рівнів і заперечення іншого.

Для опрацювання емпіричних даних застосовано кількісні дослідження, а також пояснювальні методики. У рамках якісного аналізу здійснено ідентифікацію ключових критеріїв міжнародної суб'єктності. Отримані результати було використано для верифікації й уточнення аналітичного підходу, базованого на поєднанні теоретичних положень інституційного лібералізму та соціального конструктивізму.

Наукова новизна дисертаційної роботи пов'язана з розробленням концепції політичної суб'єктності як підґрунтя нового комплексного підходу до осмислення політичної діяльності ЄС, що дає змогу з'ясувати його особливості як політичного актора в контексті змін, запроваджених Лісабонською угодою. У зв'язку з цим сформульовано низку нових теоретичних висновків, зокрема:

уперше:

1) у вітчизняній і закордонній політичній науці здійснено концептуальну тематизацію дихотомії «агент – структура» як однієї з провідних теоретичних проблем у вивченні акторів світової політики, в рамках цієї тематизації обґрунтовано застосування концепту політичної суб'єктності до дослідження характеристик ЄС. Спроможність діяти й бути актором визначається через поєднання змінних на внутрішньому (властивості актора) та зовнішньому (характеристики міжнародного середовища) рівнях. Трактуювання взаємозв'язку між світовою політичною системою і актором на засадах їхньої онтологічної рівності дає змогу запропонувати критерії політичної суб'єктності та сформувані цілісну модель міжнародної політичної діяльності ЄС;

2) запропоновано методологічний інструментарій аналізу політичної суб'єктності ЄС, що дає змогу оцінити його спроможність бути учасником світової політики. Розроблена аналітична модель включає критерії внутрішнього рівня (наявність зовнішньополітичних компетенцій, автономних механізмів ухвалення рішень, процедурних та інституційних умов для здійснення послідовної зовнішньої політики та інструментів зовнішньої політики), що становлять засади його політичної діяльності, та критерії зовнішнього рівня (визнання та прийнятність), що допомагають виявити сприйняття й очікування, які формуються у світовій політичній системі;

3) реконструйовано логіку й варіанти розвитку концептуалізації політичної активності ЄС на підставі аналізу базових положень теорій регіональної інтеграції та основних підходів порівняльної політології. На відміну від традиційних учасників світової політики, ЄС постає як актор, який покликаний реорганізувати міжнародний політичний простір задля стримування егоїстичних інтересів держав. Інтеграційна природа ЄС спричиняється до формування наднаціональної міжнародної альтернативи, яка змінює відносини між державами-членами та представляє їхні інтереси в міжнародних справах. Залежність політичної активності ЄС від ступеня інтеграції втілюється у формуванні зовнішньої політики, яка не є відтворенням національної моделі на наднаціональному рівні й не має тенденції до уніфікації за державним зразком;

удосконалено:

1) поняттєво-категоріальний апарат дослідження (поняття «міжнародний актор» і «політична суб'єктність»). Установлено теоретичні джерела поняття політичної суб'єктності, які сягають ключового для політології міжнародних відносин протиставлення міждержавного і транснаціонального. Підкреслюється внесок Р. Кеохейна та Дж. Ная, які пов'язують концептуалізацію суб'єктності зі становленням недержавних акторів як безпосередніх учасників світової політики та трансформацією традиційної міждержавної системи міжнародних відносин. Міжнародний актор визначається як учасник міжнародних відносин, що має потенційну можливість формувати й реалізовувати зовнішню політику відносно незалежно щодо структури світової політичної системи та місця в ній. Водночас міжнародний актор не є ані вільним агентом, ані агентом, поведінка якого повністю визначається міжнародними структурами. Міжнародна політична суб'єктність постає як головна характеристика актора світової політики, його потенційна здатність до відносно незалежної дії, що базується на внутрішній спроможності та зовнішніх можливостях;

2) обґрунтування міжнародної діяльності ЄС як поєднання сфер «малої» і «великої» політики. Наднаціональна структура компетенцій у царині «малої» політики та комунітаризована, хоча й міждержавна, структура компетенцій у Спільній зовнішній та безпековій політиці формують унікальну будову політичного актора. Розширення компетенції ЄС не є лінійним і не веде до формування конфедеративної чи федеративної моделі його зовнішньої політики;

набули подальшого розвитку:

1) трактування взаємозв'язку міжурядової та наднаціональної складових у політичній структурі ЄС, що визначають автономні механізми ухвалення рішень, а також умови для узгодженості й послідовності зовнішньополітичних дій. Аналіз інституційно-правових рамок зовнішньополітичного механізму ЄС після набуття чинності Лісабонської угоди дає підстави для висновку про посилення когерентності зовнішньополітичної системи ЄС як на горизонтальному, так і на вертикальному рівні. Однак нові механізми ухвалення рішень та процедурні рамки не привели до уніфікації зовнішньополітичних процедур. ЄС продовжує функціонувати як комплексна система на основі поєднання державних і міжнародних характеристик;

2) розуміння механізмів міжнародної взаємодії ЄС у сучасній політичній системі, що дало змогу виявити ключові параметри його сили як інтеграційного утворення і розкрити складові та еволюцію його міжнародної ролі. ЄС постає як приклад регіональної співпраці, модель, що поширюється завдяки домінуванню абсолютних, а не відносних інтересів у його зовнішньополітичній діяльності. Унікальність ЄС як наднаціональної спільноти не дає можливості міжнародним партнерам однаково чиним підходити до його визнання та прийнятності в сучасному державоцентричному міжнародному середовищі. Разом із тим показано, що має місце формування загальної системи визнання, зародком якого є статус ЄС як «організації регіональної економічної інтеграції».

Практичне значення отриманих результатів полягає в розробленні нових підходів до осмислення політичної діяльності ЄС, які можуть бути корисними для органів державної влади, що задіяні в реалізації європейського напрямку зовнішньої політики України, експертних та аналітичних центрів при виробленні стратегічних ініціатив у сфері зовнішньої політики України.

Завдяки розвитку концепту політичної суб'єктності та адаптації підходів аналізу політики для пояснення нового типу міжнародної поведінки, що продукує ЄС, дане дослідження може бути використане в подальшому теоретичному опрацюванні проблем європейської інтеграції та зовнішньої політики, а також у навчальному процесі при підготовці спецкурсів для студентів та аспірантів за фахом «політологія», «міжнародні відносини», «державне управління» у вищих навчальних закладах України.

Матеріали та висновки дисертації знайшли практичне застосування при створенні автором програм навчальних дисциплін «Стратегія і тактика європейської інтеграції», «Зовнішня політика ЄС», «Європейська політика безпеки», «Політична історія європейської інтеграції», «Силова політика в системі міжнародних відносин», «Зовнішня політика України». Висновки дисертаційної роботи використано під час розроблення навчально-тренувальних матеріалів для підготовки державних службовців України з питань європейської інтеграції (проект TEMPUS TACIS 25254–2004 – European Integration Training Programmes for Public Administration in Ukraine) та курсів з

Європейських студій (проект TEMPUS – 543955-TEMPUS-1-2013-1-NL-TEMPUS-JPCR – Innovating Teaching and Learning of European Studies).

Апробація результатів дисертаційної роботи. Основні положення й висновки роботи були представлені на міжнародних, всеукраїнських, регіональних науково-практичних конференціях, симпозіумах і семінарах: щорічних наукових конференціях професорсько-викладацького складу та аспірантів кафедри політології Національного університету «Києво-Могилянська академія» «Дні науки» (2009–2015 рр., м. Київ); міжнародній науковій конференції «Реінтеграція України до Європи» (26 лютого 2009 р., м. Київ); міжнародній науково-практичній конференції «Україна та європейська інтеграція: розбудова інституційного потенціалу» (16 травня 2009 р., м. Лондон); регіональній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України» (14 травня 2010 р., м. Дніпропетровськ); міжнародному науково-практичному семінарі «Інноваційні методи в політичній науці» (2–6 травня 2011 р., м. Будапешт); міжнародній науковій конференції «Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики» (15 травня 2012 р., м. Київ); регіональній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України» (17 травня 2012 р., м. Дніпропетровськ); міжнародній науковій конференції «Вибірчий процес: теорія та українська практика» (25–27 жовтня 2012 р., м. Київ); конференції «Сучасні проблеми політичної науки» (30–31 січня 2013 р., м. Київ); дискусії «Стабільність України та реформування сектору безпеки» (23 вересня 2014, м. Брюссель); науково-практичній конференції «Децентралізація влади: напрями вдосконалення форми державного устрою в Україні» (5 березня 2015 р., м. Київ).

Результати дослідження були апробовані на засіданнях і теоретичних семінарах кафедри політології Національного університету «Києво-Могилянська академія», а також використовувалися при розробленні й викладанні курсів: «Основи міжнародних відносин», «Зовнішня політика України», «Європейська політика безпеки», «Стратегія і тактика європейської інтеграції», «Політична історія європейської інтеграції», «Зовнішня політика ЄС».

Матеріали дослідження стали концептуальним підґрунтям для написання кількох розділів навчального посібника «Відносини з Європейським Союзом та процес європейської інтеграції України» (2009). Дисертант є також співавтором підготовленої авторським колективом монографії «Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку» (за ред. д. іст. н., проф. А.І. Кудряченка, 2010).

Публікації. Результати дисертаційної роботи представлені в монографії «Потенціал політичної суб'єктності Європейського Союзу в сучасній системі міжнародних відносин» (загальний обсяг – 19,5 друк. арк.), 23-х статтях у наукових фахових виданнях, з яких 5 – публікації у наукових періодичних виданнях інших держав.

Структура роботи. Дисертація містить вступ, п'ять розділів (кожен з яких має по три підрозділи), висновки, список використаних джерел. Робота включає 4 таблиці та 1 схему. Загальний обсяг роботи – 403 сторінки, з них 345 сторінок основного тексту, 58 сторінок – список використаних джерел (499 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність обраної теми, зазначено зв'язок із науковими програмами, в рамках яких виконано дослідження, сформульовано мету й завдання, визначено об'єкт, предмет і методи дослідження, відображено наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, подано відомості щодо апробації та структуру дисертації.

Перший розділ **«Концепт міжнародного актора та політична суб'єктність ЄС: структурування предметних полів»** присвячено з'ясуванню підходів до розв'язання поставлених у дослідженні завдань, аналізу теоретичного фундаменту дисертації та визначенню методології дослідження. У розділі інтерпретацію поняття актора міжнародних відносин та визначення можливості його використання для характеристики політичної діяльності ЄС занурено в теоретичний контекст основних парадигм міжнародних відносин: реалізму, лібералізму та конструктивізму. Оскільки головним інструментом аналізу є концепт політичної суб'єктності, з'ясовуються його змістові складові та здійснюється операціоналізація.

У підрозділі 1.1. *«Концепт актора міжнародних відносин: конкурентні теоретичні підходи»* аналізуються витoki становлення концепту політичної суб'єктності на підставі розмежування міждержавного і світового вимірів політичного простору.

Становлення концепту суб'єктності в політології міжнародних відносин пов'язане з обмеженнями, що їх накладає державоцентричний підхід на розгляд учасників світової політики. Основою концептуалізації міжнародних акторів у політичній теорії виступає тлумачення природи світової політичної системи, базовими характеристиками якої є суверенна рівність територіальних держав. За таких обставин світова політика є боротьбою за владу між суверенними державами, які постають як єдині актори, що мають монополію на застосування легітимного насилля. Така методологічна настанова підводить до розгляду держав як первинних та універсальних акторів, які у своїй взаємодії формують структуру міжнародної системи, що змінюється лише зі зміною сили акторів. Решта учасників міжнародних відносин діють або в політико-правовому полі держав, або слугують реалізації цілей їхньої зовнішньої політики.

Потреба в концептуалізації діяльності інших учасників міжнародних відносин спонукала до введення у смислову структуру концепту міжнародного актора категорії транснаціональної взаємодії. Р. Кеохейн та Дж. Най запропонували розглянути питання суб'єктності з позицій визнання факту плюралізму та важливості різних типів акторів як безпосередніх учасників світової політики. Діяльність недержавних акторів на міжнародній арені призводить до «ерозії державного суверенітету», що виявляється у зменшенні ступеня автономності держав як замкнених суспільно-політичних систем. В умовах взаємозалежності «велика політика» втрачає пріоритетне значення і навіть поступається соціальним та економічним питанням, «малій політиці», провідником якої стають транснаціональні актори та міжнародні організації, більшість з яких має певну функціональну спеціалізацію.

Спроба розглянути світову політичну систему в контексті безпосередньої взаємодії різних типів акторів на неієрархічних засадах спонукала до намагання відкинути державоцентричний принцип суб'єктності та пошуку системи оцінювання здатності політичних акторів діяти незалежно від їхньої природи, типу та ролі у

світовій політиці (модель «різномірних акторів» О. Юнга, поняття акторів постміжнародних відносин Дж. Розенау).

У підрозділі 1.2. «ЄС як міжнародний актор у дискурсі основних парадигм міжнародних відносин: питання класифікації» з'ясовуються складності, пов'язані із класифікацією ЄС як актора міжнародних відносин у теоретичному контексті реалізму, лібералізму та конструктивізму. ЄС не є державою в класичному розумінні, оскільки позбавлений багатьох ключових атрибутів і як продукт співробітництва між державами належить до категорії міжнародних інституцій. Однак організаційна структура ЄС і можливість автономних дій є значно ширшими, ніж функції традиційних міжнародних організацій. Крім того, як інтеграційне утворення ЄС сприяє зміні внутрішніх і міжнародних структур і постає як виклик принципам, на підставі яких сформована сучасна світова політична система.

Реалістська інтерпретація політичної природи ЄС базується на його тлумаченні як інституційних рамок, які внеможливають відновлення конфлікту між європейськими державами та появу гегемона в майбутньому. Створення умов міжнародного порядку в західній підсистемі міжнародних відносин дало поштовх співпраці та привело до появи наднаціональних структур (*неореалістська інтерпретація*). Водночас як міжнародна інституція ЄС не може розглядатись як елемент міжнародної системи та актор силової політики, оскільки параметри міжнародної діяльності суттєво відрізняють його від традиційних міжнародних акторів, якими є держави. Подальший розвиток ЄС як актора міжнародних відносин залежатиме від напрямку розвитку внутрішніх інтеграційних процесів: посилення централізації матиме наслідком становлення як державного утворення; за остаточної інституціалізації наявних форм міждержавної взаємодії ЄС поєднуватиме статус міжнародної організації із ознаками міжнародного режиму, з одного боку, і політичного союзу із певним рівнем автономності у сферах делегованих повноважень – з іншого. З цієї перспективи ЄС постає слабким політичним актором, який має здатність діяти в одних сферах, проте суттєво обмежений в інших.

Як створена державами міжнародна інституція ЄС здатний суттєво впливати на світові політичні процеси й навіть змінювати характер міждержавних взаємин (*неоліберальна інтерпретація*). Найважливішим наслідком його діяльності є суттєве зменшення військової загрози між державами-членами та зміна способу визначення національних інтересів (*концепт спільноти безпеки*). Незважаючи на те, що система співробітництва в межах ЄС не може усунути умови міжнародної анархії, оскільки він не є вищим владним органом стосовно держав-членів, вона надає можливості та спонукає реалізовувати спільні інтереси, що перетворює ЄС на потужного світового політичного й економічного гравця. Сучасний стан міжнародного середовища, в якому провідного значення набувають економічні, а не військові мотиви, посилює роль ЄС як міжнародної інституції, що здатна впоратись із виробленням політики в умовах глобалізації. Поряд із тим складність контролю над економічними й політичними процесами в межах держав створює стимули для об'єднання політичних ресурсів, результатом чого є тенденція до спільної діяльності та зменшення політичної лояльності до національних держав.

Формування в рамках ЄС спільної системи цінностей та форм колективної ідентичності призводить до того, що він «живе своїм власним життям, яке надзвичайно важко контролювати їх архітекторам» (М. Вінд). ЄС постає як політичне утворення, яке

на базі спільних ідентичностей та значень опосередковує політичну діяльність своїх держав-членів, сприяючи трансформації інтересів національних акторів і політичних діячів. У цьому контексті ЄС можна концептуалізувати як «державу в континуумі державності» (А. Вендт), «регіональну державу» (Дж. Капоразо), «постмодерну державу» (Дж. Раггі), для якої характерна децентралізація влади і яка становить наступну за значенням арену для національного і місцевого вироблення політики.

Отже, враховуючи таку поліфонічність концептуального насичення матеріалу, в підрозділі 1.3. *«Концепт міжнародної суб'єктності: методологія дослідження»* обґрунтовуються шляхи використання концепції політичної суб'єктності як основного теоретико-методологічного інструменту з'ясування параметрів ЄС як політичного утворення.

Як показує попередній аналіз, різне трактування поняття «міжнародний актор» має у своїй основі відмінність поглядів на онтологічну природу агента і структури та їхній взаємозв'язок. У роботі формулюється припущення про існування багатьох взаємопов'язаних змінних, що визначають здатність ЄС бути актором міжнародних відносин, при чому вказується на недоцільність моделювання властивостей актора суто на підставі з'ясування єдності зі світовою політичною системою. З метою комплексного поєднання змінних у дослідженні обрано теоретичний інструментарій соціального конструктивізму, який уможливорює розгляд агента і структури як таких, що перебувають у процесі обопільного конструювання та мають рівний онтологічний статус. Трактування взаємозв'язку між міжнародною системою і актором на засадах їхньої онтологічної рівності дає змогу по-іншому подивитись на проблему формування критеріїв політичної суб'єктності та розробити аналітичну модель дослідження.

Підхід, ґрунтований на моделюванні властивостей міжнародного актора, дозволяє інкорпорувати різні спроби аналізу характеристик ЄС, зокрема концепт «нових міжнародних акторів» К. Косгроув та К. Твітчетта, «спроможності актора» Г. Шьостедта, «визначення потенціалу актора» Дж. Джюпіла та Дж. Капоразо, «узгодженості та когерентності» М. Йоппа, П. Шьлоттера, Х. Кранцлера, Х. Шнайдера, «присутності» Д. Аллена та М. Сміта, «розриву між очікуваннями і спроможністю» К. Хілла, «зовнішнього політичного впливу» Р. Гінсберга, «можливості, присутності, здатності» Ш. Брезертон та Дж. Воглера, «міжнародної ідентичності» А. Вендта, Дж. Марча, Дж. Олсена, І. Меннерса, Р. Вітмана. Однак характер дослідження зумовлює необхідність модифікації та побудови системи критеріїв, які б враховували як фактори політичного контексту розвитку європейської інтеграції, так і вимоги світової політичної системи.

Основою аналітичної моделі, побудованої на припущенні, що міжнародні актори не є ані вільними агентами, ані такими, що їхня поведінка повністю визначається міжнародними структурами, є поєднання міжнародного і внутрішнього рівнів аналізу. Внутрішні умови визначають спроможність, тоді як умови світової політичної системи формують можливості для міжнародної діяльності. Отже, у методологічній структурі роботи властивості ЄС, з одного боку, і характеристики міжнародної системи – з іншого постають як одиниці аналізу та водночас пояснювальні змінні.

Для потреб аналізу виокремлюються кілька критеріїв оцінювання політичної суб'єктності та кожному з рівнів. На внутрішньому рівні спроможність актора визначається через оцінку його компетенції діяти, наявності автономних механізмів ухвалення рішень, процедурних та інституційних умов для здійснення послідовної

зовнішньої політики, а також інструментів і ресурсів для міжнародної діяльності. На зовнішньому рівні ключовими критеріями є визнання та прийнятність. Визнання стосується формального статусу та підтвердження сприйняття міжнародними партнерами суб'єктності ЄС, тимчасом як прийнятність формується міжнародними партнерами в процесі взаємодії. Особливість ЄС як актора світової політики найяскравіше втілюється в його участі у роботі класичних міжнародних організацій, зокрема ООН, яка є відображенням особливостей побудови сучасних міжнародних відносин.

Запропоновані критерії дають змогу розглянути політичну суб'єктність ЄС на основі узгодженої системи взаємодії змінних внутрішнього і міжнародного середовища. Проте варто наголосити, що міжнародна суб'єктність ЄС є динамічним явищем і проходить період постійного становлення. Це, своєю чергою, зумовлює потребу в розгляді окремих її елементів в історичній ретроспективі. Реконструкція теоретичного осмислення рольової поведінки ЄС як окремого міжнародного актора дає можливість не лише виявити ключові особливості політичної суб'єктності та динаміку розвитку, але й окреслити унікальну лінію поведінки на сучасному етапі.

У другому розділі **«Міжнародний вимір інтеграційного утворення в історико-теоретичній перспективі»** здійснено реконструкцію теоретичного розвитку концептуалізації ЄС як результату інтеграції, що дає змогу простежити форми міжнародної участі, а також становлення і варіанти розвитку його міжнародної діяльності.

У підрозділі 2.1. *«Витоки європейської інтеграційної традиції: від протистояння зовнішнім загрозам до механізму забезпечення миру»* аналізуються концептуальні витоки становлення міжнародного виміру європейського інтеграційного об'єднання, які сягають початку формування європейської регіональної системи держав. Центральними темами роздумів політичних діячів і мислителів стають проблеми створення механізму протистояння зовнішнім загрозам та пошуку шляхів усунення джерел міждержавних конфліктів в Європі, підсумком осмислення яких є формування протилежних стратегій політичної суб'єктності майбутнього інтеграційного утворення. Протистояння зовнішнім загрозам вимагало побудови конфедеративної моделі у формі міждержавного механізму координації збройної відсічі агресорам, яка б давала змогу усунути внутрішні суперечності між учасниками європейського політичного процесу (ідея конфедеративної християнської республіки П. Дюбуа, європейської конфедерації А. Маріні). Своєю чергою, прагнення усунути джерела міждержавних конфліктів в Європі та гарантувати мир спонукало до пошуку міжнародних інституційних форм (М. де Бетюн, В. Пенн, Ш.-І. Кастель, Ж.-Ж. Руссо, Г. Лейбніц, А. Сміт, Дж. Бентам, І. Кант та ін.).

Підсумком розвитку передінтеграційного етапу європейської політичної думки стала фіксація міжнародних завдань майбутнього європейського інтеграційного об'єднання як альтернативної постнаціональної схеми організації мирних відносин. Ці зусилля знайшли відображення в нормативних моделях ЄС як федеративної держави (Р. Куденгофе-Калергі, А. Спінеллі, Е. Россі), мережі деполітизованих функціональних агенцій (Д. Мітрані) та плюралістичної спільноти безпеки (К. Дойч).

У підрозділі 2.2. *«Дихотомія наднаціонального і міждержавного в концептуалізації міжнародної діяльності ЄС: вектори теорій європейської інтеграції»* здійснено аналіз теоретичного розвитку концептуалізації ЄС як продукту

інтеграційного процесу та його міжнародної діяльності. Концептуального оформлення ідея політичної діяльності ЄС як нового міжнародного актора набуває в роботах представників неофункціоналістського підходу, які синтезують функціоналістську та федералістську нормативні моделі ЄС як наднаціональної міжнародної інституції. Концептуалізація Е. Хаасом інтеграції як процесу містить висновок про поступове формування нового міжнародного актора, що накладається на вже наявні. Тісний зв'язок між внутрішнім розвитком інтеграції, рівнем єдності та спроможністю діяти на міжнародній арені (Е. Хаас, Л. Ліндберг, С. Шайнголд, Ф. Шмітер, Дж. Най) дозволяє ЄС ще до завершального етапу перетворення на державу мати «недорозвинену» форму зовнішньої політики, ознаками якої є дихотомія «великої» і «малої» сфер міжнародної діяльності. Екстернізація інтеграційного процесу у формі збільшення міжнародної присутності стимулює зовнішні виклики та стає передумовою для самостійної міжнародної діяльності ЄС (Ф. Шмітер).

У підрозділі зроблено наголос на тісному зв'язку між рівнем інтеграції та міжнародною діяльністю, однак регіональна інтеграція не обов'язково має наслідком створення «нової політичної спільноти». Розуміння інтеграції як стану (К. Дойч) або процесу досягнення колективних рішень за допомоги інших засобів, ніж автономні дії урядів держав (Л. Ліндберг), відкриває можливість для концептуалізації ЄС як міжнародної інституції, що завдяки своєму інтеграційному характеру і збереженню можливості трансформації у «формальну політичну спільноту» (С. Гоффман) суттєво відрізняється від традиційних міжнародних організацій. Ознаками такого міжнародного актора є: обмежена автономія зовнішньополітичної діяльності, відсутність повноважень у сфері «великої» політики та легітимності як колективного центру ухвалення зовнішньополітичних рішень (Е. Моравчик). У ЄС також простежується взаємонакладання різних форм міждержавної співпраці, зокрема і політичного союзу. Союз являє собою об'єднання держав, які вважають, що їхні національні інтереси на світовій арені будуть краще реалізовані в коаліції, аніж самостійно, тому конвергенція інтересів та пошук компромісів є більш вигідним, ніж безперспективна максимізація національних інтересів.

У підрозділі 2.3. *«Міжнародна діяльність ЄС як політичного утворення: генеза нових уявлень про політичну структуру ЄС»* аналізуються процеси переосмислення основних положень європейського інтеграційного дискурсу в теоріях порівняльної політології. Найважливішим аспектом концептуалізації міжнародного виміру ЄС стає його розгляд як сталого політичного утворення з унікальними характеристиками (*sui generis*) та суттєвою відмінністю від решти акторів світової політики.

Сталість інституційної системи та комплексна структура політичних процесів дозволяє розглянути ЄС як певну форму політичного утворення (*polity*) (Б. Колер-Кох, Р. Ейзінг, Дж. Джюпіл, Дж. Капоразо, Ф. Шарпф). Міжнародна діяльність політичного утворення, що має унікальну будову, спонукає до переосмислення міждержавної взаємодії та спричиняється до поступової зміни міжнародної системи, що за прикладом ЄС стає більш «цивілізованою» та вступає в «постанархічний» період (А. Вендт). У цьому контексті в підрозділі простежуються основні варіанти концептуалізації ЄС як політичної системи та багаторівневої спільноти.

Міжнародна діяльність ЄС як політичного утворення (*polity*) має очевидні проблеми включення в традиційні рамки світової політики. Якщо, під кутом зору внутрішньої організації, подібність певних систем формування рішень та політичних

процесів дає змогу схарактеризувати ЄС як утворення, що діє на засадах урядування, а не управління, то в контексті сучасної міжнародної системи, яка побудована на рівності суверенних держав, порівняння ЄС із державним утворенням виглядає неможливим за визначенням, оскільки припускає одночасне існування двох суверенних утворень на одній території. Це підштовхує до висновку, що ЄС не відтворює процеси та політики, які раніше провадила держава, а формує зовнішньополітичну систему, яка може бути розглянута в контексті взаємодії її складових.

Становлення складної інституційної структури із виробленням політик на різних рівнях дає підстави розглядати ЄС як поєднання міжнародної та національної системи. Організація зовнішньополітичних зв'язків на основі неієрархічної й динамічної багаторівневої системи передбачає участь великої кількості акторів та диференціацію сфер міжнародної діяльності, що ставить під сумнів можливість уніфікації зовнішньополітичного представництва. Поряд із державами-членами складовою цієї міжнародної системи виступає і наднаціональна надбудова, у якій інші учасники міжнародних відносин убачають окремого актора. Дискусії щодо остаточної конфігурації ЄС в рамках цієї моделі втрачають свій сенс, водночас більшого значення набуває з'ясування внутрішніх і зовнішніх умов, які вможливають і дозволяють участь такого своєрідного політичного утворення в міжнародних відносинах.

У третьому розділі **«Складові внутрішньої спроможності політичної суб'єктності ЄС»** з'ясовується здатність ЄС реалізовувати зовнішню політику в традиційних для держав сферах у контексті взаємозв'язку наднаціонального та міжурядового рівнів.

У розділі висувається й обстоюється теза єдності міжнародної діяльності ЄС на засадах поєднання його повноважень у царинах «великої» й «малої» зовнішньої політики. У цьому зв'язку у підрозділі 3.1. *«Становлення зовнішньополітичних компетенцій ЄС у сфері “малої” політики»* аналізується процес формування міжнародного виміру європейських спільнот після невдачі наднаціональних проєктів формування зовнішньої політики (об'єднання збройних сил та утворення політичної спільноти), який загалом відповідає неофункціоналістській моделі розвитку інтеграції. Запровадження торговельних компетенцій у царині «малої» політики та наділення повноваженнями створювати зв'язки асоціації з часом призводило до комунітаризації інших сфер міжнародної діяльності та розширення повноважень центральних інституцій ЄС. Цьому процесу сприяла також необхідність забезпечення функціонування митного союзу, що вимагало широкого тлумачення положень установчих угод в частині повноважень інституцій ЄЕС. З поглибленням інтеграції спроможність ЄС діяти на міжнародній арені також зросла, оскільки багато сфер його внутрішньої політики, наприклад, розвиток внутрішнього ринку, захист довкілля, співпраця в царині простору свободи, безпеки та правосуддя, монетарний союз, мають істотний зовнішньополітичний вимір.

Розвиток компетенцій ЄС і одночасна комунітаризація сфери «великої» політики привели до перетворення ЄС в політичне утворення, побудоване на наднаціональній основі, оскільки компетенції, що їх передали держави-члени, дозволяють ЄС діяти від свого імені без чіткої прив'язки до їхньої політичної волі.

У підрозділі 3.2. *«Комунітаризація “політичної” складової зовнішніх зносин ЄС»* розглядається залучення інституцій Спільнот до реалізації Європейського політичного співтовариства (ЄПС) та Спільної зовнішньої і безпекової політики (СЗБП). Зокрема,

стверджується, що необхідність використання ресурсів Спільноти та штучність розмежування економічних і політичних інструментів зовнішньої політики спричинили виникнення “політичного” виміру міжнародної діяльності ЄС.

Повноваження ЄС у сфері «малої» і «великої» політик хоча й не розвивались однаково чи паралельно, проте були досить тісно взаємопов’язані. ЄПС, що постало на початку 1970-х рр., мало посилити співпрацю держав-членів ЄЕС у царині зовнішньої політики, зберігаючи їхню національну автономію. Потреба в координації зусиль в усьому спектрі питань зовнішньої політики європейських країн неодмінно вимагала участі Спільноти. Кумулятивним ефектом такої взаємодії стала зміна традиційної ролі центральних інституцій Спільноти та їх залучення до вироблення та імплементації всього спектру зовнішньої політики.

Спільна міжнародна діяльність ЄС і держав-членів не може бути зведена до традиційної моделі зовнішньої політики. СЗБП, що постала на основі ЄПС, мала доповнювати, як зазначалось в установчій угоді, інші політики Європейського Співтовариства. Проте, незважаючи на міжурядовий характер, СЗБП не є звичайним політичним союзом, оскільки положення установчої угоди накладають певні обмеження на самостійність зовнішньополітичних дій держав-членів, що призводить до зміни у визначенні цілей їхньої зовнішньої політики та зростання інституційних обмежень. Своєю чергою, можливість використання низки зовнішньополітичних інструментів, участь центральних інституцій у виробленні й реалізації СЗБП значно впливає на становлення політичної суб’єктності ЄС в частині «великої» політики.

Наразі спроможність ЄС визначати зовнішньополітичний курс мало нагадує початок політичного співробітництва 1970-х рр., однак про уніфікацію його міжнародного виміру також не йдеться. Принаймні жодна з установчих угод, включно з Договором про запровадження Конституції для Європи та Лісабонською угодою, не спробувала подолати дихотомію «малої» і «великої» політик. Поглинання Європейської Спільноти Європейським Союзом формує підґрунтя для його більш послідовної й узгодженої міжнародної діяльності, але радикально не змінює колишню другу опору, а радше є продовженням традиції поступового збільшення повноважень наднаціональних інституцій ЄС, що характерно для розвитку Спільної зовнішньої та безпекової політики та Спільної безпекової та оборонної політики.

У підрозділі 3.3. *«Взаємозв’язок зовнішньополітичних повноважень ЄС за Лісабонською угодою»* аналізуються взаємодія та узгодженість різних напрямків міжнародної діяльності ЄС в контексті змін, запроваджених Лісабонською угодою.

Наднаціональна структура компетенцій у сфері «малої» політики та комунітаризована, хоча й міждержавна, структура компетенцій у СЗБП становлять єдину зовнішньополітичну систему та формують здатність ЄС автономно діяти в міжнародному середовищі. Аналіз розподілу компетенції між ЄС і його державами-членами та співвідношення між зовнішніми діями Європейського Союзу і СЗБП показує пріоритет міжнародної діяльності ЄС. У сферах зовнішньої політики, які належать до виключної та спільної компетенції, ЄС діє як наднаціональний актор, обмежуючи суверенні права держав-членів. Крім того, в частині, де установча угода наділяє ЄС компетенціями в певних царинах зовнішньої діяльності, таких як торговельна політика чи політика з питань розвитку, ці повноваження мають перевагу.

Політична суб’єктність передбачає певний рівень узгодженості та пріоритет питань «великої» політики над іншими сферами зовнішньополітичної діяльності. На

відміну від держав, де питання узгодженості навряд чи може бути винесене на рівень конституції, для ЄС воно має велике значення і визначається установчою угодою. Окремі процедури ухвалення рішень і різне залучення ЄС як єдиного гравця в особі Комісії формує певне протиставлення «великої» і «малої» політики, але необхідність вироблення зовнішньополітичних рішень великою кількістю акторів в рамках ЄС нівелює пріоритетність наднаціональної чи міжурядової складової.

Розширення компетенції ЄС не є лінійним і не веде до формування конфедеративної чи федеративної моделі. З огляду на наявні компетенції, ЄС має обмежену політичну суб'єктність, що поширюється не на всі питання міжнародної діяльності й не є однаковою в окремих царинах. Обережне ставлення держав-членів до передання ЄС функцій, які є атрибутами їхнього державного суверенітету, призводить до стриманості в розширенні його повноважень у питаннях «великої» політики. Проте, незважаючи на наявні обмеження ЄС постає як автономний актор, який діє разом із державами-членами та є вагомим чинником світової політики.

У четвертому розділі **«Зовнішньополітична модель ЄС: між міжнародним і національним»** зроблено детальний аналіз внутрішніх правил участі ЄС у міжнародній системі після об'єднання структури опор та створення оновленого ЄС, який заступив місце Європейської Спільноти. Система зовнішньої політики, що постає в рамках ЄС, не є проекцією ідеї національного суверенітету на вищий наднаціональний рівень і становить виклик для традиційного розуміння міжнародної поведінки.

Вироблення зовнішньополітичних пріоритетів ЄС не передбачає наявності централізованого державного механізму із функцією координації політик і відбувається в умовах співіснування кількох неієрархічних центрів ухвалення рішень. У підрозділі 4.1. *«Наслідки уніфікованої інституційної структури для ухвалення рішень у сфері зовнішньої політики»* зроблено оцінку змін, запроваджених Лісабонською угодою. Політична система ЄС є міжнародною за своєю природою, що робить характер інтеракцій у її рамках фундаментально іншим, ніж у національних державах.

Усунення структури опор і зміна інституційних та процедурних рамок не привели до уніфікації процедур формування зовнішньої політики та злиття складових його зовнішньополітичної активності. Аналіз вироблення зовнішньої політики показує наявність поєднання комунітарного способу формування зовнішньої політики ЄС у сферах виключної та спільної компетенції, з одного боку, і комунітаризованої міжурядовості в питаннях СЗБП – з іншого. Комунітарний спосіб формування зовнішньої політики відповідає таким базовим критеріям суб'єктності, як наявність компетенції діяти, автономні інституційні та процедурні механізми ухвалення рішень, інституційні умови для політичної узгодженості. В частині міжурядового формування зовнішньополітичних рішень ЄС також вирізняється процесуальними характеристиками суб'єктності, оскільки СЗБП інтегрована до наднаціональної структури, а її реалізація відбувається в інституційних та інструментальних рамках ЄС. Потреба в пошуку загальноприйнятого рішення в умовах необхідності координації царин «малої» та «великої» політики формує цілком відмінну від держав модель вироблення зовнішньополітичних рішень, хоча і призводить до помітної інертності міжнародної поведінки ЄС.

У підрозділі 4.2. *«Проблема єдиного голосу ЄС у міжнародних справах»* аналізується характер міжнародного представництва ЄС, що є прямим наслідком його

міжнародної політичної системи та має ключове значення для забезпечення узгодженості й послідовності дій на міжнародній арені.

Комплексний характер ухвалення рішень в ЄС має безпосередній вплив на порядок його міжнародного представництва. Донедавна міжурядове домінування в СЗБП призводило до того, що вона формально не розглядалась як політика ЄС, а міжнародне представництво здійснювалося не інституціями ЄС, а державою-членом, яка головувала. Із запровадженням посад Президента Європейської Ради та Високого представника міжнародне представництво ЄС набуває більш комунітаризованих рис. Нова система, що постала після Лісабону, покликана сприяти формуванню здатності ЄС виступати на міжнародній арені одним голосом. Поєднання комунітарної та комунітаризовано-міжурядової складових у зовнішньополітичній системі ЄС привело до формування своєрідної моделі міжнародного представництва, елементами якого в «політичній» частині зовнішньої діяльності ЄС є Президент Європейської Ради та Високий представник Європейського Союзу із зовнішніх справ та безпекової політики, тоді як з економічних питань представником ЄС залишається Європейська Комісія на чолі із Президентом. Міжнародне представництво, що базується на розподілі його зовнішньополітичних компетенцій, створює певні труднощі для суб'єктності ЄС, оскільки установчі угоди залишають досить широкий простір для формування єдиного голосу ЄС у міжнародних відносинах, що зумовлює потребу в координації й узгодженості його зовнішньополітичних дій.

Міжнародне представництво ЄС реалізується через широкий спектр діяльності, що має як політичні, так і юридичні форми: від висловлювання позиції на міжнародних форумах до реалізації загальноєвропейського інтересу на підставі укладання міжнародних угод. Наділення ЄС правосуб'єктністю та уніфікація процедур формування міжнародної позиції посприяли більшій узгодженості зовнішньополітичних кроків. У цьому контексті Лісабонська угода консолідує спроможність ЄС як політичного актора та покращує передумови формування єдиної зовнішньополітичної системи ЄС.

У підрозділі 4.3. *«Постмодерна дипломатія: роль дипломатичних ресурсів у формуванні міжнародної суб'єктності ЄС»* з'ясовуються особливості функціонування та координаційний потенціал першої наднаціональної дипломатичної служби, що не має аналогів поміж інституцій інших акторів сучасної світової політичної системи. Моделлю для дипломатії наднаціональної спільноти виступають національні дипломатичні служби, що дає змогу усунути суперечності, пов'язані з нечітким статусом ЄС у сучасній дипломатичній системі.

Дипломатія ЄС пройшла своєрідний шлях становлення від представництв, що опікувались торговельними питаннями і наданням допомоги третім країнам, до повноцінних дипломатичних закордонних установ. Такий напрямок становлення не є типовим для розвитку зовнішньополітичних служб держав, у яких дипломатичні завдання, як правило, доповнюються «неполітичною» складовою. Створення Європейської служби зовнішньої дії вносить нову динаміку в формування дипломатії ЄС та є знаковою подією в площині розвитку його зовнішньої політики. Діяльність потужного та автономного функціонального апарату Високого представника свідчить про значну активізацію руху Європейського Союзу в напрямку набуття ним статусу самостійного актора на міжнародній арені, оскільки діяльність закордонних представництв ЄС, що діють під його прапором, надає можливість бути почутим та

дозволяє говорити одним голосом принаймні на інституційному дипломатичному рівні. Участь ЄС в дипломатичній системі породжує очікування, що він буде поводитись і виконувати міжнародну роль подібно до держав, але з огляду на його політичну природу формується окремий тип поведінки в міжнародній системі.

У п'ятому розділі **«Моделювання суб'єктності ЄС у сучасній системі міжнародних відносин»** розглядаються особливості включення ЄС до міжнародних процесів на засадах актор-орієнтованої моделі, що дає змогу оцінити можливості для його зовнішньополітичної діяльності в міждержавному середовищі.

У підрозділі 5.1. *«Особливості механізмів міжнародної взаємодії ЄС»* з'ясовуються визначальні риси міжнародної поведінки ЄС на основі аналізу інструментів його зовнішньої політики, спроможність використання яких є ключовою характеристикою міжнародного актора.

У підрозділі стверджується, що ЄС має можливість використовувати практично повний спектр традиційних інструментів зовнішньої політики. Відсутність збройних сил не означає неспроможності ЄС здійснювати певні форми збройного впливу на поведінку інших учасників міжнародних відносин. ЄС значно просунувся у своєму оборонному будівництві та набув військової ваги на підставі удосконалення державами-членами своїх збройних сил для виконання завдань оборонної політики, а також завдяки перетворенню ЄС на рамкову структуру регіональної безпеки та набуттю характеристик оборонного альянсу. Однак сила і міжнародний потенціал ЄС полягають не у збільшенні інструментів силової дипломатії чи набутті військового виміру, а перш за все у здатності модифікувати традиційну міждержавну взаємодію. Як інтеграційний проект ЄС прагне до заперечення традиційної для держав силової моделі поведінки й володіє особливим різновидом сили з наголосом на використанні економічних і дипломатичних інструментів.

Конфігурація інструментів зовнішньої політики ЄС, що формує його унікальність як міжнародного актора, є тісно пов'язаною із процесами, які відбуваються у світовій політиці, зокрема, із глобалізацією, формуванням міжнародних інституцій та становленням норм багатосторонньої співпраці. ЄС не лише заохочує регіональну співпрацю на своїх кордонах та у світі, підтримує створення регіональних міжнародних інституцій, але й покладається на багатосторонні зусилля у розв'язанні зовнішньополітичних завдань.

Активна участь ЄС у формуванні світового порядку сприяє просуванню його нормативних амбіцій, а економічний і політичний потенціал ЄС дає можливість більшою мірою покладатись на засоби переконання та залучення, а також використовувати політику обумовленості. Інтеграція, діалог і торгівля використовуються для заохочення демократизації, економічних реформ і прийнятної міжнародної поведінки. Здебільшого, аргументи на користь інтеграції до західних інституцій переважають над перевагами використання інструментів силової дипломатії. Особливий наголос на необхідності дотримання універсальних цінностей, таких як права людини та демократія, дає йому змогу реалізовувати структурний вплив.

Взаємодіючи з іншими міжнародними учасниками, ЄС реалізує низку міжнародних ролей, які є рефлексією сутності його політичної структури та історичних можливостей. У підрозділі 5.2. *«Складові та еволюція міжнародної ролі ЄС»* аналізуються взаємозв'язок внутрішньої спроможності та можливостей міжнародної системи у формуванні моделі його зовнішньополітичної поведінки, що допомагає

систематизувати розрізнені дані про характеристики ЄС як актора міжнародної взаємодії.

Аналіз еволюції ЄС як особливого міжнародного актора показує, що одним із основних міжнародних завдань перших європейських інтеграційних структур було примирення держав-членів, що спричинило набуття ролі «середовища безпеки». Впродовж 1960-х рр. успіхи поступової економічної інтеграції та створення митного союзу сформували засади міжнародної суб'єктності ЄС та визначили його роль як економічної сили. На початку 1970-х рр. міжнародний клімат розрядки дозволив ЄС сформувати міжнародну роль «цивільної сили» як базової сутнісної характеристики його міжнародної суб'єктності. Події кінця 1980-х – початку 1990-х рр., з одного боку, продемонстрували, що за відсутності військового виміру ЄС не в змозі відповідати на безпекові виклики, які постали внаслідок дезінтеграції Югославії, а з іншого – засвідчили, що завдяки розширенню ЄС здатний виступати інтегративною силою та проєціювати свою модель назовні. Роль трансформаційної сили дала змогу ЄС реорганізувати європейський регіональний порядок і водночас спонукала до розвитку особливого різновиду військового виміру. ЄС не схильний розглядати себе як суб'єкта традиційних військових відносин, а головними акторами у питаннях війни та миру виступають його держави. Разом із тим, варто завважити, що питання безпеки не обмежуються обороною і ЄС як безпекова структура має ключове значення для протидії широкому спектру загроз.

Окреслені концепти рольової поведінки ЄС не лише формують унікальну лінію його поведінки в сучасній системі міжнародних відносин, а й дають відповідь на питання про сутнісні характеристики як особливого актора. Досвід становлення ЄС на багатосторонніх засадах спонукає його до прагнення реорганізувати міжнародну практику за власним зразком та усунути ключові вади міждержавної системи. Побудова міжнародної суб'єктності на ґрунті загальних, а не національних інтересів і заперечення настанови односторонніх переваг у процесі реалізації зовнішньої політики підкреслюють постнаціональну природу міжнародної присутності ЄС. У міжнародних відносинах, побудованих на принципах ліберального інституціоналізму та соціального конструктивізму, ЄС має значний потенціал дії, проте практична реалізація окресленого бачення міжнародної суб'єктності на перший план виводить потребу в узгодженні його стратегічної ролі із вимогами міждержавного середовища, провідними характеристиками якого є анархія та прагнення максимізувати безпеку та відносну силу.

У підрозділі 5.3. «Визнання та прийнятність міжнародної суб'єктності ЄС» аналізується формалізація його статусу в сучасних міжнародних умовах. Унікальність ЄС як наднаціональної спільноти з його особливостями формування зовнішньополітичних рішень, повноваженнями та міжнародним представництвом не дає можливості міжнародним партнерам однаково чинити до його визнання та прийнятності. Маючи дипломатичний статус міжнародної організації, ЄС у відносинах із більшістю країн сприймається як політичний актор, що діє як держава; про це, зокрема, свідчить його участь у двосторонніх форумах і в роботі Великої вісімки та Великої двадцятки. У випадку спільної міжнародної діяльності ЄС та його держав-членів виникає ситуація появи двох акторів у межах однієї території. ЄС прагне уникнути такого роду протиставлення шляхом визнання за ним «функціональної влади». На відміну від визнання, прийнятність ЄС як окремого міжнародного актора у

взаєминах із державами є надзвичайно високою і зазвичай залежить від рівня відносин. Так, більша прийнятність ЄС як актора міжнародних відносин властива тим державам, що потребують підтримки або партнерства ЄС.

Більш гостро ситуація з невідповідністю між визнанням і прийнятністю ЄС як міжнародного актора постає в роботі Організації Об'єднання Націй. Розгляд практики представництва ЄС в ключових органах (Генеральна Асамблея, Рада Безпеки), а також прикладів приєднання до вже наявних організацій системи ООН (Продовольча та сільськогосподарська організація) та започаткування нових (Світова організація торгівлі) дає змогу оцінити формалізацію його статусу, оскільки міжнародні партнери через сприйняття і залучення до міжнародних структур зумовлюють можливість для ЄС бути міжнародним актором. Загальною тенденцією участі ЄС в роботі міжнародних організацій є його паралельне представництво разом із державами-членами на засадах прийнятності ЄС як організації регіональної інтеграції та фактичне визнання на цій підставі за ЄС нової категорії міжнародного актора. Статус ЄС як багатостороннього міжнародного актора перебуває в процесі становлення, однак із розширенням можливостей ЄС, збільшенням його присутності в діяльності ключових міжнародних структур, зокрема ООН, яка є відображенням особливостей побудови сучасних міжнародних відносин, подальша формалізація його міжнародної ролі має потенціал зміни усталеної практики міжнародних відносин.

ВИСНОВКИ

Дисертаційна робота закладає основи нового наукового напрямку вивчення політичної суб'єктності Європейського Союзу як окремого учасника світової політики, який синтезує досягнення теорій міжнародних відносин, регіональної (європейської) інтеграції та порівняльної політології. Замість традиційних протиставлень, таких як: держава – міжнародна організація; держава – міждержавна структура (міжнародний режим, митний союз, політичний союз), у трактуванні міжнародної діяльності ЄС на перший план виступає моделювання властивостей актора та засадах поєднання внутрішньої спроможності та зовнішніх можливостей. Новий концептуальний підхід дозволяє істотно переосмислити конвенціональні уявлення про ЄС як актора світової політики.

1. Теоретичні передумови застосування концепту політичної суб'єктності до розгляду міжнародної діяльності ЄС пов'язані з осмисленням дихотомії «агента і структури». Як свідчать результати дослідження, трактування держави як первинного актора міжнародних відносин призводить до розгляду ЄС в якості інструмента реалізації зовнішньої політики його держав-членів, оскільки саме держави формують міжнародну систему і виступають основними її елементами. Невідповідність ЄС базовим критеріям суб'єктності в державоцентричній системі міжнародних відносин, ототожнюваним із властивостями держав (суверенність, визнання, контроль території та монополія на використання військової сили), призводить до того, що він, будучи продуктом співробітництва між державами, потрапляє до категорії міжнародних інституцій, суб'єктність яких є похідною і вторинною. З іншого боку, визнання міжнародним актором будь-якого учасника, що діє в правовому полі держав чи створений ними, ігнорує вимоги світової політичної системи, в якій критерії політичної суб'єктності не можуть бути редукованими до внутрішніх властивостей учасників міжнародної взаємодії.

Можливим рішенням, яке дає змогу сформувавши теоретичні основи розгляду політичної суб'єктності ЄС та врахувати змінні внутрішнього і системного рівнів, є розгляд структури та актора як одиниць із рівним онтологічним статусом. Така можливість постає завдяки зверненню до напрацювань конструктивістського підходу, який розглядає агента і структуру як таких, що перебувають у процесі обопільного конструювання. На нашу думку, актуалізація розуміння структури та агента як онтологічно нейтральних може стати важливим вихідним пунктом переосмислення процесів міжнародної взаємодії та ключовим аспектом у розумінні специфіки політичної діяльності ЄС.

2. Проведений аналіз «генеалогії» поняття політичної суб'єктності засвідчує, що ядро цього концепту має досить тривалу історію розвитку в політичній думці, реконструкція якого дозволяє по-новому розглянути сутність політичних процесів у сучасній системі міжнародних відносин. Становлення концепту суб'єктності пов'язане з осмисленням ролі недержавних акторів у ліберальному і конструктивістському напрямках теорій міжнародних відносин. Уведення в смислову структуру концепту міжнародного актора категорії транснаціональної взаємодії дало змогу розглянути проблему суб'єктності з позицій визнання факту плюралізму та важливості різних типів акторів як безпосередніх учасників міжнародних відносин. У сучасних умовах взаємозалежності при формуванні вимог політичної суб'єктності питання «великої» політики поступово втрачають пріоритетне значення і навіть поступаються місцем соціальним та економічним, провідником яких стають міжнародні інституції, більшість з яких має певну функціональну спеціалізацію. Спроба розглянути світову політичну систему в контексті взаємодії різних типів акторів спонукала до намагання відкинути державоцентричний принцип суб'єктності, а звідси сформувавши альтернативні індикатори, які б дали змогу визначити характеристики й роль нових акторів у світовій політиці.

3. Осмислення дихотомії «агента і структури» закладає основи для створення аналітично-методологічної моделі дослідження суб'єктності ЄС у сучасній світовій політичній системі. Розгляд характеристик ЄС, які дозволяють бути учасником міжнародних відносин та визначають його особливості як актора світової політики, потребує з'ясування змінних на двох рівнях: внутрішньому (властивості актора) та зовнішньому (характеристики середовища), які перебувають у постійній взаємодії. Властивості ЄС та міжнародної системи є одиницями аналізу та водночас пояснювальними змінними. Аналітична модель, яка побудована на припущенні, що міжнародні актори не є ні вільними агентами, ні такими, що їхня поведінка повністю визначається міжнародними структурами, дала змогу інкорпорувати різні джерела поведінки. Внутрішні характеристики ЄС, такі як наявність зовнішньополітичних компетенцій, інструментів зовнішньої політики, автономних механізмів ухвалення рішень, процедурних та інституційних умов, формують спроможність актора. На міжнародному рівні можливість ЄС діяти залежить від прийнятності та визнання, що виявляється в його різних характеристиках поведінки та відносинах з іншими акторами на двосторонній та багатосторонній основі.

4. Політична організація та нормативна складова міжнародної діяльності ЄС як інтеграційного утворення зазнали суттєвої еволюції: від перших ідей європейської єдності, базованих на протидії зовнішнім та внутрішнім загрозам через заснування перших спільних структур з використанням різних інтеграційних моделей, до

об'єднання європейських співтовариств у рамках єдиної інституційної структури. У процесі такого становлення викристалізувалися як політична будова ЄС, так і роль його у світовій політичній системі. Реконструкція теоретичного осмислення ідей європейської інтеграції дала змогу виявити базові принципи, що формують міжнародний вимір європейського інтеграційного об'єднання. Як підкреслено в дослідженні, найважливішим підсумком нормативного етапу становлення теорії європейської інтеграції стало трактування міжнародного завдання майбутнього інтеграційного утворення як механізму реорганізації міжнародного політичного простору. ЄС постає як засіб стримування егоїстичних інтересів держав, що прагнуть до максимізації своїх національних інтересів. У рамках ширшої дослідницької перспективи теза про ЄС як протизвагу міжнародній поведінці держав-націй у сучасній світовій політичній системі може послугувати «методологічним ключем» до інтерпретації змісту його політичної суб'єктності, що проходить етап становлення в рамках інтеграційного процесу.

Запровадження секторальної інтеграційної моделі на наднаціональних засадах, а згодом і поступова економічна інтеграція з «переливанням» в інші сектори та комунітаризація зовнішньополітичного міждержавного співробітництва спричинилися до формування моделі політичної суб'єктності, що виходить за межі традиційного континууму «міжнародна організація – форма міждержавної співпраці – держава». Аналіз розвитку теоретичного узагальнення ЄС як продукту інтеграційного процесу дозволяє зробити висновок про формування наднаціональної міжнародної альтернативи, що змінює відносини між своїми державами-членами та представляє їхні інтереси в міжнародних справах. Формування європейських інституцій і розширення спільних сфер діяльності мало наслідком збільшення ступеня делімітацій від зовнішнього світу, а особлива політична будова ЄС, що поєднує характеристики міжнародної та внутрішньої політичної системи, зумовила формування унікального способу міжнародної поведінки. Міжнародна присутність ЄС спонукає до його сприйняття іншими акторами як важливого гравця, а використання спільного потенціалу державами-членами стає більш вигідним, ніж безперспективна максимізація національних цілей. Результатом є посилення політичної суб'єктності ЄС, що постає як новий політичний актор.

5. Аналіз способу організації міжнародних зв'язків дозволяє зробити висновок, що попри наявність федеративних і конфедеративних рис ЄС сформував своєрідну зовнішньополітичну модель, яка поєднує наднаціональну структуру компетенцій у царині «малої» політики та комунітаризовану, хоча й міждержавну, структуру компетенцій у Спільній зовнішній та безпековій політиці. Становлення зовнішньополітичних компетенцій ЄС свідчить про те, що повноваження у сфері «малої» та «великої» політики хоча й не розвивались однаково чи паралельно, проте були досить тісно взаємопов'язаними. Прямим наслідком інтеграційної природи ЄС є зосередження його зовнішньополітичних компетенцій у питаннях «малої» політики. У цій частині зовнішньополітична поведінка ЄС побудована радше за державним зразком, а компетенції, що їх передали ЄС його держави-члени, дозволяють йому діяти від свого імені без чіткої прив'язки до їхньої політичної волі. Функціонально компетенції ЄС обмежуються тими, що їх передали держави-члени, однак упродовж десятиріч завдяки перегляду установчих угод та доктрині імпліцитних повноважень їхній обсяг значно зріс і поширився далеко за рамки спільної торговельної політики й

політики з питань розвитку, про які йшлося в Римській угоді. Відповідно зросла і спроможність ЄС виступати актором світової політики. Паралельно з розширенням зовнішньополітичних компетенцій у царині «малої» політики відбувається комунітаризація «великої» політики, в якій спроможність ЄС як міжнародного актора суттєво різниться від держав. СЗБП не розвивається суто на міжурядових засадах у формі класичного політичного союзу, а є інтегрованою до наднаціональної структури та реалізується в інституційних та інструментальних рамках ЄС. Поєднання сфер «малої» та «великої» зовнішньої політики і спільна міжнародна діяльність із державами-членами формують багаторівневу систему зовнішніх зносин.

6. Аналіз інституційно-правових рамок зовнішньополітичного механізму ЄС після набуття чинності Лісабонської угоди дає змогу зробити висновок про посилення когерентності зовнішньополітичної системи ЄС і на горизонтальному, і на вертикальну рівні. Зміна установчих угод зробила ЄС більш помітним на міжнародній арені шляхом усунення структури опор, створення загальної системи ухвалення рішень у царині зовнішньої політики, запровадження єдиного каталогу компетенцій, реорганізації міжнародного представництва, започаткування власної дипломатичної служби та формалізації його правового статусу. Механізми формування зовнішньополітичних рішень ЄС є автономними як під кутом зору інституційної будови, так і в сенсі наявних процедурних рамок. З огляду на міжнародну правосуб'єктність, можна говорити про ЄС як про єдиного міжнародного актора, проте, як і раніше, основною проблемою його спроможності діяти залишається збереження поділу на СЗБП і сфери виключної та спільної компетенції. У сферах «малої» зовнішньої політики, що належать до виключної та спільної компетенції ЄС, сформувався комунітарний спосіб вироблення зовнішньополітичних рішень, а для їх реалізації використовуються, як правило, зовнішньополітичні інструменти загальноєвропейського рівня. У формуванні «великої» політики значно більшу роль відіграють держави-члени. Водночас переважно міжурядовий характер ухвалення зовнішньополітичних рішень у царині «великої» політики не свідчить про відсутність процесуальних характеристик суб'єктності. Нові механізми ухвалення рішень та процедурні рамки не зумовили уніфікації зовнішньополітичних процедур, однак такий висновок має у своїй основі модель зовнішньої політики держави, тоді як ЄС продовжує функціонувати як комплексна система на підставі поєднання внутрішніх та міжнародних рис і формує особливий тип поведінки на неієрархічних засадах. У цьому контексті Лісабонська угода консолідує спроможність ЄС як міжнародного актора та покращує передумови формування єдиної зовнішньополітичної системи, оскільки навіть у міжурядовій складовій присутні чинники, що сприяють його політичній суб'єктності, зокрема, необхідність пом'якшення анархічності, використання сукупного ресурсного потенціалу, тенденція до європеїзації та брюсселізації. Комплексний характер ухвалення рішень має безпосередній вплив на порядок міжнародного представництва ЄС, оскільки залишає досить широкий простір для формування єдиної позиції й зумовлює потребу в координації та узгодженості його зовнішньополітичних дій.

7. З'ясування особливостей політичної суб'єктності ЄС показує значну відмінність від традиційних акторів, що покладаються на військові інструменти сили та здатні здійснювати централізований зовнішньополітичний вплив. Запропоновані теоретико-методологічні рамки аналізу дають змогу подолати пояснення зовнішньої політики як максимізації сили і, як наслідок, відмовитись від трактування ЄС як актора,

що перебуває на шляху набуття традиційних для держав властивостей та інструментів дії. Економічний потенціал спільного ринку дає можливість ЄС користуватись значною політичною присутністю та впливати на визначення правил світової політичної взаємодії, а використання переважно невоєнних інструментів зовнішньої політики формує особливий тип поведінки та впливає на визначення його міжнародної ролі. Аналіз показує, що цивільні інструменти є найефективнішими в проєціюванні його сили на міжнародній арені і дають змогу чинити вплив як на регіональний контекст, так і на внутрішню ситуацію в багатьох країнах. При цьому ЄС постає як нейтральний актор без великодержавних амбіцій, виступаючи як рушій та модель для політичних трансформацій у сусідніх та дестабілізованих країнах.

Поєднання міжнародної ідентичності й сили формує характерну лінію міжнародної поведінки ЄС. Огляд розвитку міжнародної ролі чітко вказує на те, що в багатьох випадках вона була зумовлена історичним контекстом, проте конструювалась навколо реалізації багатосторонньої моделі міжнародної взаємодії, покликаної усунути ключові вади сучасної міждержавної системи. Через необхідність зміни усталеної практики міждержавних взаємин основні актори не схильні до формалізації статусу ЄС, однак зростання його значущості приводить до становлення особливих форм визнання і прийнятності. Своєю чергою, міжнародна діяльність ЄС і потреба в її формалізації містять потенціал зміни організації роботи міжнародних структур, про що свідчать зародки визнання Генеральною Асамблеєю ООН окремого статусу ЄС.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Гнатюк М. Потенціал політичної суб'єктності Європейського Союзу в сучасній системі міжнародних відносин / М. М. Гнатюк. – Житомир : «Рута», 2013. – 316 с. – 19,5 д.а.

Рецензії на монографію:

1. Грицяк І. Європейський Союз у глобальному врядуванні / І. А. Грицяк // Наукові записки НаУКМА. – 2014. – Т. 160 : Політичні науки. – С. 60-62.
2. Римаренко С. Рецензія на монографію: Гнатюк М. М. Потенціал політичної суб'єктності ЄС в сучасній системі міжнародних відносин / С. Ю. Римаренко // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць. – К. : ПП «Видавництво “Гілея”», 2014. – Вип. 85 (6). – С. 396-398.

Навчально-методичні праці:

1. Гнатюк М. Відносини з Європейським Союзом та процес європейської інтеграції України : навчальний посібник з грифом МОН / М. М. Гнатюк, Л. Л. Прокопенко, Я. Й. Малик. – К. : Міленіум, 2009. – 782 с. 43.98/20 д.а.
2. Гнатюк М. Відносини з Європейським Союзом та процес європейської інтеграції України : робочий зошит до модуля / М. М. Гнатюк, Л. Л. Прокопенко. – К. : Міленіум, 2009. – 152 с. 13.69 / 7 д.а.
3. Гнатюк М. Відносини з Європейським Союзом та процес європейської інтеграції України : методичні вказівки для викладача-тренера / М. М. Гнатюк, Л. Л. Прокопенко, Я. Й. Малик. – К. : Міленіум, 2009. – 76 с. 4.27/ 2 д.а.

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Гнатюк М. Вплив зовнішніх чинників на перспективу членства України в ЄС / М. М. Гнатюк // Нова парадигма. – 2009. – Вип. 91. – С. 89-97.
2. Гнатюк М. Економічний вимір євроінтеграційної стратегії України: несприятливі чинники та недоліки за результатами SWOT-аналізу / М. М. Гнатюк // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 2 (15). – С. 158-163.
3. Гнатюк М. Комунітаризація політичної складової зовнішніх зносин ЄС: спільна зовнішня і безпекова політика (1992–2009 рр.) / М. М. Гнатюк // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2010. – Вип. 27. – С. 84-91.
4. Гнатюк М. Міжнародна суб'єктність ЄС в контексті інтеграційного процесу: неофункціональний і міжурядовий підходи / М. М. Гнатюк // Наукові записки НаУКМА. – 2010. – Т. 108 : Політичні науки. – С. 58-62.
5. Гнатюк М. Можливості та загрози реалізації стратегії європейської інтеграції України / М. М. Гнатюк // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2010. – Вип. 19. – С. 367-374.
6. Гнатюк М. Переваги стратегії приєднання України до Європейського Союзу: SWOT-аналіз / М. М. Гнатюк // Політичний менеджмент. – 2010. – № 3. – С. 147-154.
7. Гнатюк М. Україна потребує нової стратегії європейської інтеграції: мотиви та стратегічні завдання щодо виходу на новий рівень відносин з ЄС / М. М. Гнатюк // Актуальні проблеми міжнародних відносин : збірник наукових праць. – К. : КНУ, ІМВ, 2010. – Вип. 93 (ч. 2). – С. 38-42.
8. Гнатюк М. Хто говорить від імені Європи після Лісабону? / М. М. Гнатюк // Вибори та демократія. – 2010. – № 2–3. – С. 78-83.
9. Гнатюк М. Зміст і спрямованість угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом / М. М. Гнатюк // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 1 (18). – С. 117-121.
10. Гнатюк М. Роль політики асоціювання в стратегії Європейського Союзу / М. М. Гнатюк // Сучасна українська політика. Спецвипуск: Україна як суб'єкт сучасних цивілізаційних процесів. – К. : Фенікс, 2011. – С. 61-67.
11. Гнатюк М. Становлення міжнародного виміру внутрішніх політик Європейського Союзу (на прикладі внутрішнього ринку) / М. М. Гнатюк // Актуальні проблеми міжнародних відносин : збірник наукових праць. – К. : КНУ, ІМВ, 2011. – Вип. 99 (ч. 2). – С. 17-23.
12. Гнатюк М. Становлення основ міжнародної суб'єктності Європейського Союзу: зовнішньоторговельна компетенція / М. М. Гнатюк // Сучасна українська політика. – К. : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. – Вип. 23. – С. 64-72.
13. Гнатюк М. Формування переговорної позиції та порядок укладання міжнародних договорів ЄС після Лісабону / М. М. Гнатюк // Вибори та демократія. – 2011. – № 3 (29). – С. 44-49.
14. Гнатюк М. Представництво ЄС в міжнародних організаціях / М. М. Гнатюк // Наукові записки НаУКМА. – 2012. – Т. 134 : Політичні науки. – С. 40-44.
15. Гнатюк М. Становлення дипломатичної служби Європейського Союзу: делегації Європейської комісії / М. М. Гнатюк // Магістеріум. Політичні студії. – 2012. – Вип. 46. – С. 60-64.

16. Гнатюк М. Постмодерна дипломатія: роль дипломатичних ресурсів у формуванні міжнародної акторності ЄС / М. М. Гнатюк // Наукові записки НаУКМА. – 2013. – Т. 147 : Політичні науки. – С. 47-51.
17. Гнатюк М. Комунітаризація «політичної складової» зовнішніх зносин ЄС: Європейське політичне співробітництво / М. М. Гнатюк // Магістеріум. – 2014. – Т. 58 : Політичні студії. – С. 72-77.
18. Гнатюк М. Міжнародний актор та політична суб'єктність в дискурсі реалістського і ліберального підходів / М. М. Гнатюк // Наукові записки НаУКМА. – 2014. – Т. 160 : Політичні науки. – С. 44-48.
19. Гнатюк Н. Международная политическая субъективность ЕС: критерии оценки / Н. Н. Гнатюк // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4. История. Регионоведение. Международные отношения. – 2014. – № 2 (26). – С. 109-117.
20. Гнатюк Н. Политическая структура Европейского союза в теоретическом дискурсе: между государственным и международным / Н. Н. Гнатюк // Вестник Пермского университета. – 2014. – № 3. – С. 33-49.
21. Гнатюк Н. Евросоюз как субъект геополитики: анализ внешнеполитических инструментов в постлиссабонский период / Н. Н. Гнатюк // Геополитика и безопасность. – 2014. – № 4 (28). – С. 46-54.
22. Гнатюк Н. Политическая субъектность ЕС? / Н. Н. Гнатюк // Международные процессы. – 2014. – № 4 (Т. 12). – С. 32-48.
23. Гнатюк Н. Международная политическая субъектность ЕС в контексте дихотомии агента и структуры / Н. Н. Гнатюк // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 4. История. Регионоведение. Международные отношения. – 2015. – № 1. – С. 82-91.

Інші публікації з теми дисертаційної роботи:

1. Гнатюк М. Завдання змістового наповнення нової угоди між Україною і ЄС / М. М. Гнатюк // Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України: матеріали 7-ї регіон. наук.-практ. конф. 14 трав. 2010 р., м. Дніпропетровськ / за заг. ред. Л. Л. Прокопенка. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2010. – С. 19-21.
2. Гнатюк М. Дихотомія наднаціонального і міждержавного в концептуалізації міжнародної акторності ЄС / М. М. Гнатюк // Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України : матеріали 9-ї регіон. наук.-практ. конф. 17 трав. 2012 р., м. Дніпропетровськ / за заг. ред. Л. Л. Прокопенка. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2012. – С. 54-56.
3. Гнатюк М. Актори глобалізованого світу: ціннісна перспектива / М. М. Гнатюк // Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики : міжнар. наук.-практ. конф., 15 травня 2012 р. : тези доп. – К. : ДАУ при МЗС України, 2012. – С. 38-40.
4. Гнатюк М. Політична структура та зовнішня політика ЄС: між міжнародним та державним / М. М. Гнатюк // Місцеве самоврядування – слабка ланка чи ресурс української демократії? / за ред. М. Чабанної та В. Романової. – Житомир : «Рута», 2013. – С. 83-90.
5. Гнатюк Н. Политическая субъектность Европейского союза: миф или реальность? /

Н. Н. Гнатюк. – Saarbrücken : LAP Lambert Academic Publishing GmbH & Co. KG, 2014. – 112 с.

АНОТАЦІЯ

Гнатюк М. М. Політична суб'єктність Європейського Союзу (інституційно-нормативні характеристики лісабонської моделі). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2016.

На захист винесено результати дослідження політичної суб'єктності Європейського Союзу в сучасній системі міжнародних відносин. Розроблений і системно обґрунтований концепт політичної суб'єктності дозволяє вийти за межі традиційної дихотомії «держава – міжнародна організація» в трактуванні міжнародної поведінки ЄС та на новому концептуальному рівні з'ясувати його характеристики як окремого міжнародного актора. Теоретичною основою для розробленої інтерпретаційної моделі стали висновки неоліберального та конструктивістського підходів політології міжнародних відносин. Запропоновані методологічні рамки дали змогу розглянути політичну суб'єктність ЄС на засадах узгодженої системи взаємодії змінних внутрішнього і міжнародного середовища в контексті змін, запроваджених Лісабонською угодою.

Ключові слова: міжнародний актор, міжнародна суб'єктність, європейська інтеграція, аналіз зовнішньої політики, інструменти зовнішньої політики, «мала» та «велика» політика, зовнішньополітична система ЄС, сила в міжнародних відносинах, міжнародна роль, статус.

АННОТАЦИЯ

Гнатюк М. М. Политическая субъектность Европейского Союза (институционально-нормативные характеристики лиссабонской модели). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.04 – политические проблемы международных систем и глобального развития. – Черновицкий национальный университет им. Юрия Федьковича, Черновцы, 2016.

На защиту вынесены результаты исследования политической субъектности Европейского Союза в современной системе международных отношений. Разработанный и системно обоснованный концепт политической субъектности позволяет преодолеть традиционную дихотомию «государство – международная организация» в трактовке международного поведения ЕС и на новом концептуальном уровне исследовать его характеристики как отдельного международного актора. В рамках более широкой исследовательской перспективы тезис о политической субъектности ЕС как отдельного особого актора в противовес его концептуализации как проводника интересов государств-членов может служить основой для интерпретации современных международных политических процессов и динамики развития мировой политической системы.

В работе осуществлен теоретический анализ работ представителей основных парадигм международных отношений: реализма, либерализма, конструктивизма в совокупности их современных модификаций; теорий европейской интеграции: федерализма, функционализма, коммуникационной теории, нефункционализма, межправительственного подхода, концептов сравнительной политологии, которые позволяют выявить ключевые интерпретации феномена политической субъектности ЕС. Отмечается ключевое значение становления плюралистического подхода как альтернативы государствоцентричной модели для развития новых представлений о международных акторах.

В качестве аналитического инструмента используется разработанная модель оценки субъектности на основе дихотомии «агента» и «структуры». Оценка потенциала международной субъектности ЕС требует анализа как переменных, определяющих его внутренние характеристики, так и переменных международной среды. Оба уровня рассматриваются как онтологически нейтральные.

Подчеркивается, что в качестве интеграционного проекта ЕС стремится к отрицанию традиционной для государств модели поведения и выступает как актор, призванный реорганизовать международное политическое пространство для сдерживания национальных эгоистических интересов, что приводит к формированию особой постнациональной международной альтернативы. Зависимость политической деятельности ЕС от уровня интеграции обуславливает особую форму его внешней политики, которая не является воспроизведением государственной модели на наднациональном уровне и не демонстрирует тенденции к подобной унификации.

Особое внимание уделяется рассмотрению международной деятельности ЕС в сочетании сфер «малой» и «большой» политики, при этом аргументируется вывод о том, что наднациональная структура компетенций в области «малой» политики и коммуниитаризованная межгосударственная структура компетенций в Общей внешней политике и политике безопасности являются основой внутренней состоятельности международного актора. Разделенная структура внешней политики ЕС формирует отличную от государств модель принятия внешнеполитических решений, а расширение компетенции не является линейным и не ведет к формированию конфедеративной или федеративной модели внешней политики. ЕС предлагает особый тип международного поведения на неиерархических началах без централизации инструментов военного принуждения. Заявленный в работе акцент на плюралистической интерпретации политической субъектности ЕС дает возможность по-иному взглянуть на характер его поведения на международной арене и составляющие его международной роли. Из-за необходимости изменения сложившейся практики межгосударственных отношений основные акторы не склонны к формализации особого статуса ЕС, однако рост его преимущества приводит к становлению особых форм признания.

Ключевые слова: международный актор, политическая субъектность, европейская интеграция, анализ внешней политики, инструменты внешней политики, «малая» и «большая» политика, внешнеполитическая система ЕС, сила в международных отношениях, международная роль, статус.

SUMMARY

Mykola Gnatiuk. Political actorness of the European Union (institutional and normative variables of Lisbon model). – On the right of the manuscript.

The thesis for the scientific degree of the doctor of political sciences in the specialty 23.00.04 – political problems of international systems and global development. – Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University, Chernivtsi, 2016.

The author presents for defense the results of research of political actorness of the European Union as a distinct international actor in interplay of state and international systems after the entry into force of the Lisbon Treaty. The dissertation provides an analysis of the EU as international actor on the basis of the concept of actorness that allows to go beyond the traditional dichotomy “state – international organization”. The study is based on interpretation models and theoretical conclusions of neoliberal and constructivist approaches in international politics. The political actorness of the EU is studied within proposed analytical framework of harmonized system of interacting variables in domestic and international level in the context of the changes introduced by the Lisbon Treaty.

Keywords: international actor, international actorness, European integration, foreign policy analysis, tools of foreign policy, “small” and “high” politics, European foreign policy system, power in international relations, international role, status.

